

Științele umane cognitive: concepte și proceduri. Un scurt raport metodologic

Conf.univ.dr. ALINA BUZATU
Universitatea Ovidius din Constanța

Abstract: *My paper is a (brief) report on some methodological instruments used in Cognitive Humanities. The (meta)critical research is structured in the form of questions, followed by answers and problematized definitions, aiming to elucidate the most relevant key terms used in the cognitive mapping of the aesthetic artefacts. The theoretical landmarks are set by important bibliographical titles, essential for developing expertise in comprehension and interpretation of the literary / artistic phenomena.*

Keywords: *Cognitive Humanities; literary mind; cognitive mapping; mental model; schema.*

Cercetarea de față aspiră să fie o dare de seamă – inevitabil incompletă și structurată prin filtrul propriu – care privește ansamblurile conceptuale și metodologice pe care le identificăm cu determinantul epistemologic *cognitivism*. Interesul față de metalimbajele de esență cognitivă nu are legătură doar cu moda intelectuală a momentului – deși este greu să te sustragi mișcării de *cognitive turn* -, ci are în punctul de origine rațiuni practice, ce țin de nevoile comunităților care se ocupă cu discursul metacritic despre artefactele estetice. Aceste nevoi devin imperative, solicitând integrarea conceptelor cognitive în discursul de comprehensiune și interpretare în limba română.

În primul rând, este important ca discursul despre artă și literatură să depășească arondările disciplinare și să vorbească și în limba altor discipline, pentru a căpăta un alt nivel de eficacitate și vizibilitate în dialogismul inter/multi/transdisciplinar; întregul câmp epistemologic se preocupă de *minte*, *cogniție*, *cognitiv* și ar fi straniu ca în spațiul științelor teoretice ale limbajelor (artistice) să respingem aceste unelte cu nume nou. Științele umaniste în ansamblul său nu pot fi mai prejos decât așa-numitele științe „tari”, pentru că și exercițiile de gândire ale umaniștilor presupun o minte, precum și reguli și proceduri cerebrale. Sigur că secole de-a rândul am spus că literatura și arta vorbesc inimii, sufletului și emoțiilor noastre și poate că pare o pierdere să vorbești de modele, algoritmi, scheme și proceduri, rețele și hărți; dar nu trebuie uitat că marii teoreticieni ai literaturii și artei au înțeles dintotdeauna valoarea metaforică a acestor idei și nu au exclus rațiunea și formalizările din înțelegerea fenomenologiilor estetice. Apoi, cei care cunosc sistematic și profund metodologiile cognitive văd straturile de semnificație venite din

formalism, structuralism, close reading, pragmasemiotică, deconstrucție, văd eșafodajul de idei venite din tradiția reflecției asupra artei și a literaturii. Dintotdeauna, oricare ar fi limbajul metacritic, când am vorbit despre creațiile estetice am încercăm să intrăm în mintea diferitelor instanțe, reale și / sau plăsmuite, din jocul ficțional, ne-am întrebat ce a fost în capul autorilor, ne-am preocupat de ce se străvede în mintea personajelor; altfel spus, am vrut să deslușim, împrumutând o altă etichetă cognitivistă așezată pe frontispiciul unor cărți fondatoare (cum ar fi cea scrisă de Francisco J. Varela, Evan Thompson și Eleanor Rosch, *The Embodied Mind*, MIT, 2017), funcționarea *minților-în-corpuri*. Iar când am convertit ce ne comunică textul literar în observații critice am utilizat, dintotdeauna, reprezentări legate în serie, scheme, am urmat pași ai unor metode algoritmice în esență, am aplicat strategii și tehnici specifice de descifrare – toate acestea fac parte din repertoriul oricărei cunoașteri sistematice.

În al doilea rând, apropierea conceptelor cognitivismului face mult bine încercărilor de a citi literatura română ca literatură a lumii. Și aici, importante texte teoretice care încearcă să dea seamă despre clasele de fenomene numite *X Literature as World Literature* utilizează hărți, grafuri, vectori, scheme, modele; prin urmare, și când ne mobilizăm rațiunea (și simțirea) pentru a argumenta valoarea literaturii noastre în contextul literaturii lumii, ar fi bine să ne adresăm în limbajul teoretic cel mai inteligibil și să livrăm hărți proprii, cu acea cunoaștere substanțială care vine din interiorul spațiilor ce trebuie cartografiate.

Rândurile care urmează conțin definițiile câtorva concepte și idei cognitiviste, din setul de unelte fără de care nu se poate ale acestor metodologii. Problematizarea fiecărui termen-cheie ocupă pagini întregi de literatură secundară; vom da figura aici doar liniile de forță ale semnificațiilor conceptuale, desfășurând întrebări și dând, pe rânduri, răspunsuri și explicații. Cunoașterea de metodă se întemeiază pe cărți și idei teoretice devenite canonice în sistemele interpretative de orientare cognitivă precum cele ale lui Francisco J. Varela, Mark Turner, Gilles Fauconnier, George Lakoff, Reuben Tsur, Toma Pavel, Mary Laure Ryan, Peter Stockwell, Lisa Zunshine *et alii*, dar și în enciclopediile și dicționarele de neuroștiințe cognitive.

Primul termen despre care venim cu lămuriri este chiar cel de *minte*. Ce presupune actul de comprehensiune și interpretare a unui text de literatură? În primul rând, o minte și un text, conectate. Ne putem imagina mintea ca un dispozitiv atașat unui text; când dispozitivul minte este activat, textul își

dezvăluie lumile de sens, proiectându-le *ca și cum* ar fi aievea . Secole de-a rândul ne-am întrebat ce se petrece în textele pe care le avem în fața ochilor, despre ce e vorba acolo. Metodologiile cognitiviste înseamnă o altfel de situare față de relația minte – text. Ne întrebăm ce se petrece nu doar în text, ci și în mintea conectată la un text. Mai mult, ce ar fi însă dacă am face din dispozitivul de deciptare numit minte obiectul principal al investigației? Mark Turner vorbește chiar de *minte literară* [Turner, 1996]. Trebuie spus aici că mintea literară este o *minte-în-corp*, o minte întrupată (*an embodied mind*), adică o minte care vrea să rămână foarte aproape de acele chimii comandate de creier pe care le numim emoții. Recunoaștem aici o logică de tipul *tertium datur*, în care emoțiile și sentimentele nu sunt diferite de rațiune, ci sunt „la fel de cognitive” precum gândurile raționale. Prin urmare, în loc să fim îngroziți că interpretările literaturii ar putea deveni doar algoritmi care să ruleze automat, putem să ne bucurăm că literatura nu este doar hrană pentru suflet și că mintea literară este la fel de inteligentă și tehnică precum, bunăoară, mintea matematică.

Dar ce se petrece în minte (și, mai ales, în mintea literară)? Aici răspunsul îl dăm din cartea *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Autorii, Gilles Fauconnier and Mark Turner, sunt parte a oricărei bibliografii despre fenomenologia teoretică în cauză. Ei numesc *blending conceptual / amestec conceptual* procesul mental cu un rol decisiv în modul în care trăim și gândim. Mintea este un blender care amestecă permanent, în surdină, aproape vizibil pentru conștiință, vaste rețele de sens. În marele teatru al cogniției, procesul numit *amestec conceptual* este precum acei angajați care trebăluiesc neștiuți în culise unei piese de teatru, asigurând buna desfășurare a spectacolului în care conștiința joacă rolul principal. O mare diversitate de construcții semantice - cum ar fi categorizările, analogiile, noțiunile științifice, construcțiile gramaticale - pare să constituie avatari ai amestecului conceptual. Dar cazul particular cel mai interesant al acestei capacități uimitoare ar putea fi construirea de ireal. Logicienii și semioticienii ne-au explicat cum funcționează mințile când construiesc irealul: imaginează obiecte, stări, spații sau persoane dotate cu atribute, convertește obiecte „reale” în imagini mentale și în semnificanți lingvistici. Iar mintea umană nu contraface realitatea doar când produce literatură, ci și când fabrică minciuni, mistifică, imită, consideră alternative, simulează. Pentru un adult normal, capacitatea cognitivă de a opera cu irealul este la fel de naturală ca respirația. Altfel spus, mințile noastre sunt pregătite pentru jocul imaginației cu literatura - orice minte poate deveni o minte literară.

O altă sintagmă cu care operează metodologiile cognitive este *spațiu mental*. Structurile de sens pe care prelucrează mintea, adică pachetele conceptuale construite în timp ce gândim și vorbim sunt alcătuite din elemente și relații activate simultan ca o singură unitate integrată și structurat de matrici și modele cognitive. O astfel de structură de sens a fost numită de Gilles Fauconnier, cu un termen care a făcut vogă, *spațiu mental* [Fauconnier: 1984]. În memoria noastră pusă la lucru, spațiile mentale, interconectate, se modifică dinamic, se metamorfozează permanent. Când citim un text de literatură (pentru a ne limita doar la această situație de cunoaștere), convocăm și amestecăm mai multe spații mentale, punem laolaltă și remixăm datele și schemele cognitive ale lumii pe care o numim lumea de referință (sau lumea reală pentru noi) cu schemele și datele lumilor imaginate, apoi comparăm versiunile, renegociind permanent sensurile. Conceptul cognitivist de *spațiu mental* este complementar unui alt concept important în reflecția despre literatură, acela de *lume (posibilă)*; voi dezvolta ideea mai târziu.

Observam anterior că științele umaniste cognitive – mai ales ce numim poeticile cognitive - reinvestesc conceptele lucrative ale gândirii teoretice a secolului al XX-lea. Ne amintim definiția semiotică potrivit căreia un text este mașinărie leneșă, ce trăiește din plusvaloarea introdusă de cititor. Altfel spus, este nevoie de o minte care să ajute textul să funcționeze și să atingă plenitudinea sa semnificativă. Or, nu ar fi interesant să ne mișcăm și în sens invers, să vedem ce face un text pentru o minte? Mințile noastre nu sunt sigur mașinării leneșe, pentru că trebăluiesc neîncetat, dar au prostul obicei să se dedea la ocupații nesemnificative. Nu ar fi bine să urmărim ce fac textele literare – experte în construirea de ireal, așa am stabilit - în mintea noastră? Să reluăm imaginea metaforică a dispozitivului-minte, conectat la un text de ficțiune: metodologiile cognitive vor să afle cum funcționează mintea, cum procesează informațiile, cum le selectează și le reorganizează, cum „ridică” lumi 3D din șiruri de litere așternute pe pagini. Aplicat ficțiunii, cognitivismul nu este, prin urmare, un derivat formalist, nici o altă formă de psihologie a lecturii, căci nu se preocupă doar de text sau doar de cititor, ci de relația, deloc simplă, deloc rigidă, dintre text (artefact), cititor (ființă vie) și modurile de lectură (produse „naturale”). De la esteticieni am aflat că textele literare sunt obiecte autonome, cu existență materială, care devin însă heteronome când sunt citite, când sunt animate de energiile cogitale. Textul se folosește de minte ca să se însuflească, iar mintea folosește text după text, pe rând, ca să învețe, ca să exploreze, ca să cartografieze lumile de sens din ce în ce mai sofisticat.

Și nu este vorba de minți și texte care se reflectă într-o minte, ci și de minți care își poate oglindi și capta propria activitate de cogniție, adică *metaminți*.

Cum intră în funcțiune dispozitivul-minte? Truistic spus, dispozitivul-minte se activează și lucrează prin imaginație, facultate care nu este, nici aceasta, o descoperire de azi, de ieri. Cognitivismul literar se interesează de imaginație în calitatea ei de forță capabilă să activeze și să „miște” imagini mentale să creeze ficțiune, experiență resimțită cu intensitatea și energia experiențelor de viață reale, ca și cum ar fi reale. Este obișnuit ca termenul imaginație să fie raportat la alți doi termeni: realitate și ficțiune; tradiția pune realitatea și imaginația în contrast, în timp ce ficțiunea este un soi de sinonim pentru imaginație. Or, așa cum ne explica Wolfgang Iser, în mod contraintuitiv, imaginația și realitatea nu sunt în esență diferite: imaginarul este un potențial lipsit de trăsături, fără intenționalitate proprie, care fulgeră brusc prin mintea noastră, „în fața ochilor”, pentru ca să dispară în inform; fictivul este un act gândit, este imaginație condusă de intențiile unei conștiințe activatoare și înzestrate cu un *Gestalt* [Iser 1993: 222-238]. Înseamnă că, pentru a crea ficțiune, pentru a converti imaginarul în fictiv, este nevoie să înzestram imaginarul cu intenție și o configurație; or, dacă procedăm așa, dăm imaginarului ceva stabil și determinabil, adică ceva din calitatea realului, pentru că determinarea face parte din definiția minimă a realității. Prin urmare, putem să înțelegem ficțiunea ca mediator prin care realul este condus la imaginar, iar imaginarul este recontopit în real. Să nu uităm însă și că transportul cu vehiculul „imaginație” este înțeles chiar și de cele mai simple minți ca deplasare în alte lumi supraadăugate vieții reale, dar și ca participare la spectacolul propriei cogniții. După încheierea excursiilor ficționale, când ne „întoarcem” din ficțiune, ne gândim și la ce am citit, dar ne gândim și la noi, simțim că suntem altfel, fericiți sau triști, melancolici sau pasionali, serioși sau frivoli, reflectăm la ceea ce „am trăit” – și toate acestea pentru că proiecția imaginativă este *make believe*, punând în act iluzia ca și cum ar fi reală.

Am invocat anterior conceptul de *lume*. Să începem cu *lumile de discurs*, creații ale filozofiei limbajului. În termenii cei mai generali, lumile de discurs se constituie în temeiul unui limbaj și sunt atașate ombilical unui text (de ficțiune sau nu). Pentru poeticienii cognitiști (care preiau definiția canonizată de filozofia limbajului), conceptul de *lume de discurs* este alfa și omega, legând capetele unui demers de (meta)gândire. Lumile de discurs care ne interesează sunt cele ficționale: sunt lumi imaginare / imparate, plasmice, cu contururi „mișcate” niciodată definitive (căci dispozitivele-minți, lucrând permanent, le figurează din ce în ce mai complex) și, dată fiind natura lor

posibilă, au propriile criterii de adevăr, acceptă contradicția și terțul exclus. Aceste lumi sunt pline sau proeminente, cum spune Toma Pavel - au coordonate, proprietăți reprezentate asemănător sau diferit față de cele ale lumii reale, legi (în logica proprie), obiecte de inventar și populație [Pavel 1982]. Lumile de discurs se construiesc în mintea noastră prin reprezentări succesive iscate de imaginație, fotogramă cu fotogramă, care se leagă laolaltă pe măsură de-a lungul actului de receptare. Altfel spus, în mintea noastră literară, lumile de discurs nu apar „brusc”, ci se profilează în orizontul gândirii, conturându-se prin serii de schițe.

Ce face mintea transportată în lumile de discurs? Din nou, un răspuns simplificat este că se comportă ca o sită – filtrează reprezentările lumii și le separă în funcție de relief și proeminență. Este ca și cum am pipăi un material (metafora a fost folosită și de alte metodologii): dacă textul este, știm, o împletitură de enunțuri cu relief, variații de grosime, proeminente, lectura devine experiența contactului cu materialul, dar și reflecția asupra reacțiilor cognitive pe care le suscită pipăitul. Elementele cu contur și relief din țesătură, proeminențele care „se simt”, sunt numite *figuri*. Modelat inițial de lingvistica cognitivă, *figura* se definește în raport cu un binom conceptual, *prim-plan / fundal*; astfel, figura este un obiect care capătă pregnanță, care vine în prim-plan, separându-se de fundal. Acest obiect cu relief are trăsături relativ stabile și margini bine definite, este mai detaliat, mai concentrat, mai atractiv decât restul câmpului perceptiv în care este integrat. Figurile sunt ceea ce formaliștii numeau *dominante*, subansamble de semne care produc insolitare și pot fi un indicator al literarității. Într-o narațiune, bunăoară, proeminențele ce parvin la statutul de figură pot fi schimbările de coordonate, schimbările de voce și perspectivă, transformările de stare, atitudine, intenție, credință, mișcările evenimentțiale, personajele și multe altele – în funcție de ceea ce contururi urmărim și cât de rafinate ne sunt simțurile (în matricea metaforei utilizate, simțul pipăitului). Dacă ar fi să ierarhizăm figurile în raport de gradul de pregnanță și relief, în majoritatea ficțiunilor narative, primul loc ar fi ocupat de personaje, figurile ușor de sesizat chiar pentru cititorii cu puțină experiență pentru că sunt „etichetate” clar prin nume, au contururi clare, sunt umplute cu trăsături antropomorfe și pot fi urbanite în „deplasarea” lor din cadru narativ în cadru narativ. În timpul lecturii, atenția noastră are un *modus operandi* definitoriu: selectează diferite figuri, obiecte de sens proeminente, le urmărește parcursul de-a lungul textului, deselextând fundalul.

Aici intervine un alt concept resemantizat de cognitivismul literar, *atenția*. Mintea conectată, mintea care imaginează activ este o minte atentă.

Este interesant însă că relația minte – text înseamnă, în același timp, *atragerea* și *distragerea* atenției, atragerea atenției către ceea ce este în ficțiune și distragerea atenției de la viață. În câmpul perceptiv delimitat de text, atenția este o experiență activă, dinamică, mereu reînnoită, un joc de selectare și deselectare. În mod evident, orice textul activează „dispozitive” de captare și orientare a atenției, care sunt strategii și tehnici mai simple sau mai sofisticate; cel mai adesea, psihologia cognitivă și naratologia au utilizat o altă metaforă, cea a reflectorului, ca modalitate de explicitare a focalizării atenției. Este adevărat că atenția se concentrează asupra elementelor care se „deplasează”, înțelegând prin „deplasare” atât aparenta „mișcare” în raport cu niște coordonate, cât și transformarea - pentru că doar deplasându-se, transformându-se, reînnoindu-se constant, obiectele de sens ne pot păstra atenția. Atenția are nevoie să fie întreținută printr-un efort constant de reliefare, de adăugare sau modificare de trăsături, pentru că altfel, trădătoare, va căuta în altă parte. Ca oricare facultate cognitivă, atenția este o chestiune de învățare experiențială, o competență care se formează și se dezvoltă. Atenția se educă prin exercițiu și efort. Mai mult, textele literare ne pun la încercare atenția într-o măsură mai mare; Reuben Tsur [Tsur 1992] explică reorganizarea percepției în artă în termeni semiotici: dacă orice semn textual este compus din semnificant și semnificat, oamenii, utilizatorii acestor semne, trec cu mare viteză de la semnificant la semnificat, extrăgând cât mai repede posibil informațiile necesare supraviețuirii sau adaptării. Or, în textele de literatură, semnificantul nu este un mediu „transparent”, ci unul care cere lectorului să se oprească, să zăbovească cu atenția, să se lase perturbat cognitiv. Metodologiile cognitiviste încearcă să sistematizeze consecințele acestei atenții perturbatoare. Astfel se explică imperativul lecturilor atente și succesive, al revenirilor asupra unui text – imperativ înțeles de profesori de literatură și cititorii deștepți: fiecare relectură va revela altceva, va sonda mai adânc în semnificația textului, va îmbogăți (meta)cunoașterea despre text și despre actul lecturii.

În relecturile succesive, un exercițiu pentru cititorii de nivel avansat este selectarea și mereu altor figuri de urmărit în deplasarea textuală – de exemplu, deselectarea personajelor principale și selectarea unui personaj episodic, urmărirea modulărilor descriptivului sau dialogalului sau a indicilor de „atmosferă”, în numele comandamentului că nimic nu este lipsit de importanță într-un text de literatură. Cititorii de profesie și cei pasionați au procedat dintotdeauna astfel, pentru că mințile noastre, precum cartografiile zeloși, înregistrează și etichetează informațiile vechi și vor să caute noi

elemente proeminente care să hrănească atenția. Așa cum în viață ne obișnuim cu acțiuni pe care le consideram la început dificile, tot astfel, citind, ne emancipăm atenția, ne pierdem interesul pentru semnele și sensurile pe care le-am văzut anterior și căutăm experiențele noului. Suntem atenți și la obiectele de căutat și la ce se petrece în mintea noastră în timp ce căutăm – aceasta este vectorul metodologiilor cognitive.

Este *cartografierea cognitivă* un nume nou pentru *interpretare*? Răspunsul simplificat este: ar putea fi. Mark Johnson și George Lakoff observă că o parte vitală a oricărei experiențe de învățare și cunoaștere este cunoașterea spațială (Johnson, 1987; Lakoff, 1987). În mod evident, nu este cazul să reducem prestigiul semantic, cucerit în secole, al conceptului de interpretare la o sintagmă a prezentului teoretic; dar, dacă înțelegem substanțial cât de complexă este munca unui cartograf, apropierea sinonimică nu pare lipsită de legitimitate. Iar dacă imaginăm, în rolul de cartograf, mintea umană, în complexitatea ireductibilă a proceselor sale neurobiologice, hărțile cognitive devin forme de reprezentare cu atât mai valoroase cu cât dau seamă despre configurația lumilor (reale și posibile), dar și despre mecanismele metacognitive care fac posibilă reprezentarea.

Este momentul să introducem un termen esențial pentru cartografierea cognitive: *deplasare*. Ca să putem reprezenta un spațiu pe o hartă, trebuie să îl străbatem. Lectura este deplasare, salt, imersie într-un spațiu, cu memoria de lucru pe post de carnet în care însemnăm repere și facem schițe. Deplasarea o facem împreună cu obiectele de sens ale unui text, ca marionetele trase pe o șină. Astfel, într-o narațiune, noi și, bunăoară, personajele, parcurgem povestea de la început la sfârșit, doar că, la finalul lecturii, personajele rămân între paginile cărții, în lumea lor de semne, iar noi ne „întoarcem” în viața reală, rămânând doar cu ce am notat în memorie. Nicio cartografiere interpretativă nu ar fi posibilă fără escamotarea iluziei de deplasare prin text, așa cum nicio formă de aparentă deplasare în lumile ficționale nu ar fi posibilă fără ajutorul unor sisteme deictice foarte sofisticate, de ordin spațial, temporal, perceptiv, relațional, textual. Aceste sisteme deictice organizează textul, ne comunică unde „ne aflăm”, ne coordonează mișcările, ne informează de unde am plecat, cum și spre ce înaintăm, măsoară trecerea timpului, indică participanții la jocul textual sau codifică punctele de vedere ale diferitelor instanțe – în general, controlează semioza.

Cum arată hărțile pe care le desenăm? Seamănă, în esență, unele cu altele sau sunt diferite? Răspunsul este și da și nu. Sigur că orice interpretare nu poate scoate din cauză diferența specifică – a epocilor, a epistemelor, a

oamenilor. Pe de altă parte, știm că formele de cunoaștere se înscriu într-un gen proxim, fiind supradeterminate de universalii cognitive. Îndreptările de cognitivism (și, înaintea acestora, cele de semiotică, analiza discursului etc.) numesc, previzibil, *modele mentale* aceste șabloane cognitive utilizate în procesele de cartografiere pragmasemantică; o definiție canonică, semnată de Philip N. Johnson-Laird, se găsește în *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences* [Wilson, Keil, 1999: 526]: „termenul de *model mental* este uneori folosit când ne referim la reprezentarea unui corp de cunoștințe în memoria de lungă durată, care poate avea același tip de structură ca și modelele utilizate în raționament. [...] Cercetătorii în inteligența artificială au dezvoltat în mod similar modele calitative ale sistemelor fizice care fac posibile inferențe „de bun simț” (...). Înțelegerea fenomenelor ca rezultat fie al unor procese pe termen scurt, cum ar fi vederea și inferența, fie al experienței pe termen lung, pare să depindă de construcția modelelor mentale. Incorporarea unui model în altul poate juca un rol critic în metareprezentare și conștiință.” (trad. mea AB) Nu am ști să organizăm experiența cartografierii interpretative fără medierea modelelor cognitive, care ne dau chei de acces către codurile sociale, istorice, culturale, politice, mentalitare, idiosincratice în care un text își încifrează ce are de comunicat.

Conceptul de *model cognitiv* cheamă alte concepte: *schemă*, *scenariu / script*, etc. Problematizările fiecărui concept sunt dezvoltate pe pagini întregi în bibliografia de specialitate, dar, din rațiuni de eficiență, utilizăm definiții de lucru reduse, cu grad mare de generalitate. Pentru a da doar un exemplu, conceptul de *schemă de imagine* a fost studiat și de filozofi, psihologi și lingviști (dintre care cei mai cunoscuți sunt Mark Johnson și George Lakoff) , dar și de specialiștii în tehnologiile digitale. Încercând să dezvolte mașini cu o inteligență similară celei umane, un excepțional cercetător în Inteligență Artificială, Marvin Minsky, a ajuns la concluzia că o parte importantă a inteligenței umane se bazează pe cunoaștere generică. Această idee l-a determinat pe Minsky să susțină că, pentru a face mașinile inteligente, ar fi necesar ca acestea să fie dotate cu cantități mari de cunoștințe. [Wilson, Keil, 1999: 729-730] Înțelegerile lui Minsky sunt azi concepția standard despre „învățarea” mașinilor, cea mai recentă demonstrație fiind ChatGPT. În ce privește textele (de ficțiune), acestea sunt, se știe, lanțuri de semnificanți care așteaptă de la potențialii cititori nu doar o competență gramaticală, ci și competența de a utiliza postulate de semnificat. Decodificarea oricărei situații, reale sau ireale, se bazează pe scheme de imagine, care sunt structuri de date mentale stereotipe, dinamice, apărute din interacțiunea noastră cu lumea și

servind relației noastre coerente cu lumea. Dimensionate atât personal, cât și interpersonal, schemele de imagine fac parte dintr-un dicționar de bază la care apelează memoria noastră atunci când, în fața unei situații (de sens), trebuie să reacționeze adaptat la realitate. Diferențele de complexitate ale dicționarului propriu fac ca mințile să lucreze în moduri diferite, unele, aproape de analfabetismul pragmatic, altele, cu rafinament și amplitudine enciclopedice.

Seturile de scheme de imagini pe care le deține o minte se articulează în *scenarii* (*scripts*). Scenariile sunt texte virtuale sau povestiri condensate, secvențe stereotipe care hipercodifică gesturi, proceduri, comportamente învățate pe care le suprapunem peste situații din viață/ ficțiune pentru ca acestea să devină comprehensibile. De exemplu, scenarii precum *mersul la doctor / mersul la școală / grădinaritul / utilizarea unui televizor* etc. sunt interacțiuni codificate, deprinse prin experiențe succesive, rafinate de fiecare dată când le punem în practică. Nu mai dezvoltăm ideea că aceste scenarii sunt amorsate cultural diferit – culturile au versiuni proprii de modele, scheme și scenarii mentale împărtășite. Nici textele literare nu preiau *tale quale* modelele, schemele și scenariile din existent; am putea spune chiar că miza literaturii este să insoliteze schemele și scenariile din viața reală. Literatura lucrează cu matricile de hărți ale existenței și ale discursului, mai ales că sunt dezvoltate experiențial și renegociate sociocultural permanent. De exemplu, genurile literare, în definițiile lor mai vechi sau mai noi, sunt cele mai bune exemple de hărți textuale la îndemâna noastră; de exemplu, ne așteptăm ca în subgenurile narrative să existe un enunțator, care să reprezinte informația enunțată dintr-un punct de vedere, ne așteptăm la personaje care să traverseze evenimente organizate într-o anume logică etc. Plecând însă de la schemele de bază, variațiile pot fi potențial infinite. Rareori literatura pune în joc scheme simple sau proceduri stereotipe, căci miza sa este, în mod esențial, aceea de a perturba schemele, de a provoca reorganizarea structurilor de cunoștințe, de a defamiliariza familiarul. Cartografierile literare nu lucrează cu scheme obișnuite, ci cu structuri conceptuale de nivel superior, care organizează înțelegerea a ceea ce citim în contexte specifice; schemele literare trebuie raportate și la schemele universale ale experiențelor umane, dar și la schemele de limbaj ale unei epoci și la angrenajul semiotic al textului în care sunt integrate.

În loc de concluzii, încercăm o ritmare în altă cheie a ideilor enunțate anterior. Metodologiile cognitiviste sunt un bun câștigat pentru științele teoretice umaniste. Conceptele cognitivismului își așază definițiile pe temeiul

solid de reflecție asupra artei și literaturii, creat de-a lungul secolelor; istoriile ideilor (meta)literare / (meta)artistice conțin excepționale intuiții, care pot fi bine „traduse” în jargonul cognitivist. Și nu e vorba doar de simpla traducere, ci și o relație dialogică plină de reverență față de ceea ce s-a gândit anterior în scolile de gândire teoretice, în formalism, pragmasemiotică, lingvistica textului, dar și în critica tematică, psihocritică, psihanaliză etc. Metodologiile cognitiviste nu se pot dispensa de cercetările anterioare ale științelor limbajului și ale literaturii, nu pot ignora ideile premergătoare esențiale despre imaginar, creativitate, gândire simbolică.

Cartografiile cognitive ale literaturii sunt desfășurări spațiale a ceva ce nu este intrinsec spațial. Sigur, textul literar are o desfășurare sintagmatică, dar puterea sa de fascinație se vedește nu prin parcurgerea șirurilor de cuvinte și însumarea simplă a sensurilor parțiale, ci prin efortul complex de interpretare, ce presupune relecturi succesive, reveniri, rememorări, sondări în straturile de adâncime, recompuneri. Nu există îndoială că, oricât de sofisticate ar fi schemele identificate, oricâte raportări și reconfigurări am încerca, rămâne un rest de materii textuale, formal invizibile, de necuprins. De aceea modelele procedurale, schemele și scenariile funcționează bine în mediile purificate ideale ale Inteligenței Artificiale. Cu toate acestea, restul de nepreschimbat, materiile ce nu se supun formalizării reprezintă circumstanța absentă, activă, a oricărei creații ficționale, suscitând aporii și întrebări practice infinite. Prin urmare, hărțile cognitive nu sunt evenimente definitive. Așa cum este practic imposibil să ții evidența spațiilor mentale dintr-o minte umană – chiar foarte nesofisticată -, în aceeași măsură este greu să estimăm numărul de hărți pe care l-am putea alcătui. Odată încheiată transcrierea reperelor pe o hartă a minții, dispozitivul-minte este gata să reia amestecul conceptual și căutarea exploratorie, pentru a reconstitui și cartografia alte lumi reale și posibile. Cred că acest lucru este liniștitor pentru teoreticienii și criticii literari: pare că mai au de muncă încă mult timp.

Referințe bibliografice

- Fauconnier, Gilles, *Espaces mentaux*, Éditions de Minuit, Paris, 1984.
- Fauconnier, Gilles, Turner, Mark, *The Way We Think. Conceptual Blending and The Mind's Hidden Complexities*, Basic Books, New York, 2002.
- Iser, Wolfgang, *The fictive and the Imaginary : Charting Literary Anthropology*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London, 1993.
- Johnson, Mark, *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- Lakoff, George, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago, 1987.

Pavel, Toma, *Lumi ficționale*, Minerva, București, 1982.

Robert A. Wilson, Frank Keil (ed.), *The MIT encyclopedia of the cognitive sciences*, The MIT Press, Cambridge MA, 1999.

Ryan, Marie-Laure, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington, 1991.

Stockwell, Peter, *Cognitive Poetics: An Introduction*, Routledge, London / New York, 2002.

Tsur, Reuven, *Toward a Theory of Cognitive Poetics*, Elsevier, Amsterdam, 1992.

Turner, Mark, *The Literary Mind*, Oxford University Press, New York, 1996.

Varela, Francisco J., Thompson, Evan, Rosch, Eleanor, *The Embodied Mind*, The MIT Press, Cambridge MA, 2017.

Zunshine, Lisa, *Why We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*, Ohio State University Press, Columbus, 2006.